

הרב כרמיאל כהן

"יוסף הכהן הביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו"

הערה על קטע ממהדורה קמא של פירוש המשנה לרמב"ם
שנשכח ולא נמחק במהדורה בתרא

- א. פתיחה
- ב. הצגת המשניות
- ג. פסק הרמב"ם
- ד. על השגגות

נספח מאת העורך

- א. הסבר פסקו של הרמב"ם במהדורה קמא כמשנה בחלה
- ב. הדקדוק בסוגיה בחולין מעורר קושי
- ג. ביאור אחר למשנה במסכת חלה

א. פתיחה

וממה שראוי שתדעהו, שהאדם אין לו לדבר ולדרוש באזני העם, עד שיחזור
מה שרצונו לדבר בו פעם ושתים ושלש וארבע, וישנה אותו היטב, ואחר כן
ידבר. וכן אמרו, עליהם השלום, והביאו ראיה על זה מלשון הכתוב: "אז
ראה ויספרה הכינה וגם חקרה" ואחר כן: "ויאמר לאדם". הן זה נאמר על
מה שיצטרך לדבר בו בפיו, ועל מה שירשום האדם בידו ויכתבהו - ראוי
שיחזירהו אלף פעמים אלו יתכן זה¹.

נאמן לדבריו כתב הרמב"ם את ספריו ואיזן וחקר ותיקן כל ימיו, וזקני תורה כל זמן
שמזקינין דעתן מתישבת עליהן².

1. איגרת השמד, בתוך: איגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת, עמודים לג-לד.
2. ראה: קינים פי"ג מ"ו.

רבות כבר נאמר ונכתב על טיוטות ספריו של הרמב"ם ועל מהדורותיהם³ ומסתבר שעוד רבות ידובר. דברים אלו שאמורים על כל ספרי הרמב"ם אמורים בפרט על פירוש המשנה שאותו כתב בצעירותו⁴. אולם עם כל זאת, כדרכו של עולם, נותרו במהדורה בתרא של הפירוש שרידים ממהדורה קמא. בדברינו הבאים נעסוק בקטע בפירוש המשנה שכנראה שכח רבנו הגדול ולא תיקנו.

ב. הצגת המשניות

שנינו במסכת תרומות פרק יא משנה ג⁵:

אין עושין תמרים דבש, ולא תפוחים יין, ולא סתוניות חומץ, ושאר כל הפירות אין משנין אותן מבריתן, בתרומה ובמעשר שני, אלא זיתים וענבים בלבד. ואין סופגין את הארבעים משום ערלה אלא על היוצא מן הזיתים ומן הענבים. ואין מביאין בכורים משקין אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים. ואין מטמא משום משקה אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים. ואין מקריבין על גבי המזבח אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים.

פירות תרומה ומעשר שני אסור לעשותם משקין כיון שבכך נגרעת חשיבותם. יוצאי דופן מכלל זה הם הזיתים והענבים שעיקרם למשקה, והמשקה היוצא מהם הוא חשוב ואף הוזכר בתורה במפורש שחייב בתרומה: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים"⁶; לכן, מותר לעשות שמן ויין מזיתים וענבים של תרומה ומעשר שני. אגב דין זה הובאו במשנה דינים נוספים שבהם יש הבדל בין זיתים וענבים לשאר פירות, ואנו נעסוק בענין ביכורים.

3. ראה: הקדמותיו של ר"י קאפח למהדורותיו לכתבי הרמב"ם, וראה גם מה שציין ר"י שילת במהדורתו לאיגרות הרמב"ם עמוד קצו הערה 4.
4. ראה: משנה עם פירוש הרמב"ם, מהדורת ר"י קאפח, סדר זרעים, ירושלים תשכ"ד, עמודים 15-16. בענין גילו של הרמב"ם בעת כתיבת פירוש המשנה, ראה חתימתו לפירוש המשנה (מהדורת ר"י קאפח, סדר טהרות, עמוד תנו): "... התחלתי לחבר פירוש זה הספר ואני בן שלוש ועשרים שנה, והשלמתי אותו במצרים ואני בן שלשים שנה...". וראה גם איגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת, עמודים שה-שו: "וזה הגמגום שהם מגמגמים על פרוש המשנה - הוא כולו מפני שתקנתי בו מקומות... ואפילו הייתי אני המשתבש אין אני טוען שהגעתי אל שלמותי האחרונה בתחילה, ולא שאני לא טעיתי מעולם, אדרבה: כל מה שנתבאר לי חילופו חזרתי ממנו תמיד, בכל דבר מחיבורי ומטבעי.
5. נוסח המשנה כאן ולהלן הוא על פי נוסח הרמב"ם, מהדורת ר"י קאפח, ירושלים תשכ"ד.
6. במדבר יח, יב.

ידוע שמצות הבאת ביכורים היא משבעת המינים בלבד⁷, וכן שאין חובה להביא פירות טריים דווקא ואפשר להביא פירות יבשים⁸; אך מה בדבר הבאת משקין שנשחטו מאחד מהמינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל?
תשובה לשאלה זו, משום מה, לא מובאת במסכת בכורים⁹ אלא במסכת תרומות בקטע שצטטנו: "אין מביאין בכורים משקין אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים".
בבבלי חולין קכ, ב מובא שלמדים תרומה מביכורים לענין משקה היוצא מהם שדינו כמותם¹⁰, ולאור זה ממשיכה הגמרא:

והא דתנן (תרומות פ"א מ"ב): 'דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ סיתונניות ושאר מיני פירות של תרומה - רבי אליעזר מחייב קרן וחומש, ור' יהושע פוטר', במאי פליגי? בדון מינה ומינה ובדון מינה ואוקי באתרה קמיפלגי; דר' אליעזר סבר: דון מינה ומינה, מה בכורים - משקין היוצא מהן כמותן, אף תרומה נמי - משקין היוצא מהן כמותן, ומינה מה בכורים - אפי' שאר מינין, אף תרומה נמי - אפילו שאר מינין; ורבי יהושע סבר: דון מינה, מה בכורים - משקין היוצאין מהן כמותן, אף תרומה - משקין היוצאין מהן כמותן, ואוקי באתרה, מה משקין דקדשים בתרומה - תירוש ויצהר אין, מידי אחרינא לא, אף משקין היוצאין מהן כמותן - תירוש ויצהר אין, מידי אחרינא לא; והא דתנן: 'אין מביאין בכורים משקה אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים' - מני? רבי יהושע היא, דאמר: דון מינה ואוקי באתרה, וגמר להו לבכורים מתרומה.

כיון שלימוד תרומה מביכורים הוא מוסכם, תמהה הגמרא במאי פליגי רבי אליעזר ורבי יהושע. ותשובתה היא שרבי אליעזר סבר 'דון מינה ומינה', כלומר כיון שלמדים תרומה מבכורים לענין אחד הרי שיש ללמוד לימוד מלא גם לשאר מילי, ואם כן, כמו שבביכורים המשקין היוצאין מכל המינים שמביאים מהם כמותם, אף בתרומה המשקין היוצאין מכל המינים שמביאים מהם כמותם. ואף על פי שמן התורה דין תרומה הוא בתירוש ויצהר בלבד, כיון שמדברנן הוא הדין בשאר פירות, אמרינן רבנן כעין דאורייתא תקון¹¹.

7. בכורים פ"א מ"ג.
8. "הקרובים מביאים תאנים וענבים והרחוקים מביאין גרוגרות וצמוקים" (בכורים פ"ג מ"ג), אך כמובן אסור שיהיו פירות רקובים (ראה שם פ"א מ"ח).
9. ראה להלן הערה 16.
10. דין ביכורים למדים מריבוי "ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך" (דברים כו, ב). ותרומה למדים מביכורים מכך שכתוב "ותרומת ידך" (דברים יב, יז) והכוונה לביכורים.
11. ראה רש"י ד"ה אף תרומה נמי, ותוד"ה אף.

לעומתו סובר רבי יהושע "דון מינה ואוקי באתרה", דהיינו שלמדים מבכורים את העקרון שמשקין היוצאין מהן כמותן, אך מיישמים אותו רק בפירות הכתובים בתרומה בפירוש, כלומר תירוש ויצהר.

לאור הדברים הנ"ל שואלת הגמרא לשיטת מי נאמרה המשנה: "אין מביאין בכורים משקה אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים"? ומשיבה, שלשיטת רבי יהושע נאמרה שלמד את העקרון שמשקין היוצאין מהן כמותן מביכורים לתרומה, וכיון שלשיטתו "דון מינה ואוקי באתרה" למד כן רק לתרומת תירוש ויצהר, וחזר ולמד מתרומה לביכורים, ויצא לו שגם בביכורים משקין היוצאין מהם כמותם רק בזיתים וענבים. עולה, איפוא, שהמשנה במסכת תרומות שצטטנו לעיל לשיטת רבי יהושע נאמרה.

דין ביכורים שאינם אוכל אלא משקה, מובא גם בסוף מסכת חלה. שם מובאות משניות העוסקות במעשים שארעו לאנשי חוץ לארץ ומה היה יחסם של חכמי ארץ ישראל אליהם, ובין היתר כתוב (פ"ד מ"א):

בן אטיסס העלה בכורות מבבל ולא קבלו ממנו. יוסף הכהן הביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו. אף הוא העלה את בניו ואת בני ביתו לעשות פסח קטן בירושלם והחזירוהו שמא יקבע הדבר חובה. אריסטון הביא בכוריו מאפמיה וקבלו ממנו, מפני שאמרו הקונה בסוריה כקונה בפרור של ירושלם.

יוצא, שחכמים סברו שאף ביכורים מזיתים וענבים אפשר להביאם רק פירות ולא משקין, ופליגי אדרבי יהושע.

ג. פסק הרמב"ם

בהלכות בכורים ב, ד פסק הרמב"ם¹²:

אין מביאין בכורים משקין חוץ מזיתים וענבים בלבד שנאמר: "פרי האדמה". ואם הביא משקה - אין מקבלין ממנו.

עולה במפורש שהרמב"ם פסק כמשנה בתרומות (= רבי יהושע) ולא כמשנה בחלה.

12. הנוסח הוא על פי מהדורת ר"י קאפח, ירושלים תשנ"א.

לכן, כתב הרדב"ז על אתר:

אין מביאין בכורים משקין וכו' - פ' בתרא דתרומות: "אין מביאין בכורים משקין אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים". וא"ת דתנן בסוף חלה: "יוסף הכהן הביא בכורי יין ושמן ולא קבלו ממנו", ורבינו בפי' המשנה כתב דהיא דתרומות אתיא אליבא דרבי יהודה¹³ ואינה הלכה, והך דחלה הלכה, והכא בפסקיו חזר בו וכתב האיך דתרומות להלכה...

והכסף משנה כתב:

ובפירוש המשנה כתב רבינו: 'ומה שאמרו שהביכורים מביאים אותם יין ושמן הוא לדעת רבי יהודה כי הוא לומד הביכורים מן התרומה. וכן אמרו: מני ר' יהודה דאמר דון מינה ואוקי באתרה וגמר לה ביכורים מתרומה. ואין הלכה כרבי יהודה', עכ"ל. ודברי רבינו נראה כאן שהוא פוסק כההיא דסוף תרומות ולא כההיא דיוסף הכהן. ומכל מקום יליף מינה למשקין דשאר פירות שאם הביא אין מקבלין ממנו.

נמצא, כי בפירוש המשנה כתב הרמב"ם שאין הלכה כמשנה בתרומות אלא כמשנה בחלה, דהיינו שאין מביאין ביכורים משקין אף מזיתים וענבים. אך בהלכותיו חזר בו הרמב"ם מההיא ופסק כמשנה בתרומות שמביאין ביכורים משקין מזיתים וענבים אך לא משאר מינים, וניסח את ההלכה לענין שאר משקין על פי המשנה בחלה האמורה ביין ושמן, דהיינו שאם הביא משקה משאר מינים אין מקבלין ממנו.

והנה, בפירוש המשנה, מהדורת ר"י קאפח, המיוסדת על מהדורה בתרא של הרמב"ם, כתוב במסכת תרומות כך:

ואמרו שמביאין בכורים יין ושמן, זוהי דעת ר' יהודה שלומד לבכורים מן התרומה. וכך אמרו: 'מני ר' יהודה היא דאמר דון מינה ואוקי באתרה וגמר לה בכורים מתרומה'. והלכה כר' יהודה.

13. כן הוא בפירוש המשנה לרמב"ם, אבל בנוסח הגמרא לפנינו: רבי יהושע; וכתב המלאכת שלמה (חלה פ"ד מ"י) על נוסח הרמב"ם: "טעות הוא ור' יהושע צריך להיות". ונראה שכוונתו לומר שהגמרא בחולין התייחסה למשנה תרומות (פ"יא מ"ב) בה מופיעים בנוסח המשנה, ואף בפירושו של הרמב"ם, ר' אליעזר ובר הפלוגתא שלו ר' יהושע. אולם יש לציין, שהרמב"ם חזר על הנוסח 'ר' יהודה' גם במשנה חלה (ראה להלן בפנים) וצ"ע. ויש לשים לב שראשי התיבות שוים.

נמצאו הדברים מסכימים לפסקו של הרמב"ם בהלכות בכורים¹⁴. וברור, איפוא, שבפני הרדב"ז והכסף משנה עמד נוסח מהדורה קמא של פירוש המשנה¹⁵.

דא עקא, שאף במהדורת ר"י קאפח, במסכת חלה נוסח דברי הרמב"ם הוא בלשון זו:

ואמרו הביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו, **זוהי הסברא הנכונה**, ויתבאר כל זה במסכת בכורים¹⁶ שאין מביאים בכורים משקין. **ומה שנתבאר במסכת תרומות** באמרם אין מביאים בכורים משקין אלא היוצא מן הזתים ומן הענבים בלבד, **היא סברת ר' יהודה לבדו**, שלומד לבכורים מן התרומה כמו שביארו בתלמוד, **וכבר ביארנו את זה במסכת תרומות**.

ונראה ברור שנוסח זה נותר ממהדורה קמא, ולאור חזרתו של הרמב"ם במהדורה בתרא של פירוש המשנה ובמשנה תורה, יש למחוק.

ד. על השגות

תופעה טבעית זו, שבנוסח מהדורה בתרא נותרו נוסחים ממהדורה קמא הראויים למחיקה, ושכח רבנו הגדול ולא מחקם, העיר עליה ר"י קאפח במקומות רבים¹⁷: לעיתים נראה שהיה צריך רבנו לתקן ולא תיקן¹⁸, לעיתים תיקון שתיקן היה צריך לגרור תיקון מילה נוספת או

14. ראה דברי ר"י קאפח שם הערה 18 וכן במהדורתו למשנה תורה שם.
15. נוסח מהדורה קמא הוא שהיה גם בפני האחרונים שעסקו בפירוש המשנה, והוא גם הנוסח הנדפס במהדורות המצויות של המשנה ובש"ס וילנא.
16. לא מצאתי שם. תופעה זו שהרמב"ם מפנה למקור ואף לביאוריו במקום אחר, ואינו שם, כבר העיר עליה ר"י קאפח שליט"א במקומות נוספים, ראה למשל: ערלה ב, טז (עמ' רנח, הערה 30); כתובות ב, ט (עמ' נא, הערה 32); בבא מציעא ד, ח (עמ' מז, הערה 24); מנחות ג, ו (עמ' עז, הערה 44); ערכים ב, ג (עמ' קצב, הערה 36).
17. אין כוונתנו בהערות הבאות למנות כרוכל את כל הדוגמאות לתופעות שנציין, אלא להעיר לב הלומדים לתופעות ולשכיחותן היחסית. כל הדוגמאות שנציין הן ממהדורת ר"י קאפח ועל פי הערותיו, ומתייחסות רק למקומות שבהן היא מבוססת על כ"ק של הרמב"ם. [אמנם במקומנו לא העיר ר"י קאפח שליט"א דבר, אך בתשובה לשאלתי, כתב לי, שלכאורה אכן שכח הרמב"ם לתקן את ביאורו למשנה הנ"ל בחלה]. לאחר זמן מעת כתיבת הדברים ראיתי שבמהדורת פרנקל על הרמב"ם בהלכות בכורים ב, ד העירו בקוצר, על אי ההתאמה בין ביאור הרמב"ם למשנה בתרומות במהדורה בתרא לבין ביאורו למשנה בחלה.
18. ברכות ז, א (עמ' מה-מו, הערה 5); שביעית ב, ב (עמ' קלט, הערה 7); פסחים ג, ד (עמ' קט, הערה 15); נדרים ד, ו (עמ' צב, הערה 28); נדרים ז, ד (עמ' צח, הערה 7); בבא קמא ט, יג (עמ' ל, הערה 26); בבא מציעא ג, יב (עמ' מד, הערה 34); בבא מציעא ה, י (עמ' נא, הערה 27); בבא מציעא ט, ב (עמ' ס, הערה 4); בבא מציעא ט, ג (עמ' סא, הערה 7); בבא בתרא ב, ד (עמ' סט, הערה 16); סנהדרין ג, ח (עמ' קיב, הערה 59); סנהדרין ז, ד (עמ' קכד, הערה 89); סנהדרין יא, ב (עמ' קמח, הערה 8); עדיות א, יד (עמ' קצג, הערה

קטע באותו מקום ונשכח¹⁹, ולעיתים - והוא הקרוב לענייננו - תיקון שתיקן במסכת אהת היה צריך לגרור תיקון קטע במסכת אחרת ונשכח²⁰.
למותר לציין, שכנגד דוגמאות אלו יש שפע של דוגמאות מכל הסוגים הנ"ל, שבהן תיקון רבנו הגדול במקום אחד ובכל מקבילותיו.

בשולי הדברים נוסף, כי מצאנו שכבר רבנו אברהם בנו של הרמב"ם העיר על תיקון אחד במהדורה בתרא של 'משנה תורה' שלא גרר אחריו, בשגגה, תיקון נוסף²¹:
בהלכות קרבן פסח (ט, א) פסק הרמב"ם²²: "הפסח אינו נאכל אלא בחבורה אחת... ", ולכאורה הוא כדעת רבי שמעון בבבלי פסחים פו, א, הסובר שהאוכל אוכל בשני מקומות אך הפסח אינו נאכל בשתי חבורות. אולם, כתב רבנו אברהם (ברכת אברהם תשובה ח):

כבר תקן אבא מארי זצ"ל הספר שלו בכתב ידו כך: כל אוכל מן הפסח אינו אוכל אלא בחבורה אחת, והספרים שלכם לא הוגהו יפה...

דהיינו, כרבי יהודה בגמרא שם, הסובר שהפסח נאכל בשתי חבורות אך האוכל אינו אוכל בשני מקומות.
אלא, שבהמשך הפרק (הלכה ה) פסק הרמב"ם:

(56); עדיות ו, ב (עמ' רטו, הערה 3); עדיות ו, ג (עמ' ריז הערה 34); זבחים ב, א (עמ' כ, הערה 16); הקדמת מנחות (עמ' סו, הערה 22); בכורות ד, ב (עמ' קס-קסא, הערה 18); מדות ב, ה (עמ' רפט-רצ, הערה 20); מדות ד, ב (עמ' רצו, הערה 2). ויש לציין שבמקומות לא מעטים כתובים פסוקים משובשים ככל הנראה מתוך שיגרה שבע"פ, ראה למשל: בכורים א, ד (עמ' רסג, הערה *15); שוטה ג, ה (עמ' קעה, הערה 27); שוטה ג, ו (עמ' קעה, הערה 32); סנהדרין א, ה (עמ' קג, הערה 34); עדיות ז, א (עמ' ריח, הערה 1); זבחים ב, א (עמ' כ, הערה 21); הקדמת מנחות (עמ' סו, הערה 12); מנחות ז, ו (עמ' צג, הערה 43); בכורות ד, ג (עמ' קסא, הערה 25); בכורות ה, א (עמ' קסו, הערה 5); בכורות ה, ב (עמ' קסו, הערה 7); ערכים ג, ב (עמ' קצג, הערה 5); מדות ג, א (עמ' רצא הערה 7).

19. תיקון מילה: שביעית ה, ט (עמ' קנ, הערה 18); ערלה א, ב (עמ' רמט, הערה 5); מועד ג, ז (עמ' רמו, הערה 39); יבמות טו, ג (עמ' מא, הערה 8); כתובות ט, ז (עמ' ע, הערה 29); שוטה ג, ה (עמ' קעד, הערה 21); עדיות ה, ג (עמ' ריב, הערה 29); זבחים ב, א (עמ' כ, הערה 26); הקדמת מנחות (עמ' סו, הערה 21); מנחות ג, ד (עמ' עו, הערה 27); מנחות ז, ד (עמ' צב, הערה 27); בכורות ג, א (עמ' קנח, הערה 8); בכורות ט, ז (עמ' קפד-קפה, הערה 31); ערכים ב, א (עמ' קפט, הערה 10); עמ' קפט-קצ, הערה 15; קצ-קצא, הערה 27); ערכים ו, א (עמ' קצח, הערה 10).

תיקון קטע: בבא בתרא ב, א (עמ' סח, הערה 3); ערכים ב, ג (עמ' קצב, הערה 35).
20. עדיות א, ט (עמ' קצא-קצב, הערה 44); עדיות ד, ז (עמ' רח, הערה 38); עדיות ו, ב (עמ' רטז, הערה 14). כדי למנוע מסקנות מוטעות בדבר תיקונים מעין אלו במסכת עדיות דווקא, נציין שהמקור השני מתייחס לתיקון שיש לתקן בגיטין ח, ד, ע"ש.

21. דוגמה זו הוספנו בעת ההגהה האחרונה של המאמר תוך כדי לימוד תשובותיו של רבנו אברהם, וראוי לבדוק אם ישנן דוגמאות נוספות לתופעה זו בימשה תורה.

22. הנוסח הוא על פי מהדורת ר"י קאפח, שהעיר שכן הוא הנוסח בכל כתבי היד.

שתי חברות שנפרצה מחיצה מביניהן - אינן אוכלין. וכן אם היתה חבורה אחת ונעשית מחיצה ביניהם - אינן אוכלין עד שתסתלק, שאין הפסח נאכל בשתי חברות, ואין נעקרין מחבורה לחבורה.

ולכאורה הטעם "שאינן הפסח נאכל בשתי חברות" הוא כדעת רבי שמעון! על כך כתב רבנו אברהם:

... אבל זה שאמר ז"ל שאין הפסח נאכל בשתי חברות ודאי אהך סברא קמא, אבל להאי סברא בתרא שתקן הספר עליו דהיא דוקא, לא מתוקם כלל, ומכל מקום ראוי לפי זה הפסק האחרון ומתוקן להיות נוסח ההלכה כך: וכן אם היתה חבורה אחת והתחילו לאכל ואח"כ נעשת מחיצה ביניהן - אינן אוכלין עד שתסתלק המחיצה, שאין נעקרין מחבורה לחבורה²³.

ראוי לסיים ענין זה בדברי רבנו הגדול בסוף פירושו למשנה:

כבר השלמנו חבור זה כפי שייעדנו, והנני מבקשו יתעלה ומתחנן לפניו שיצילני משגיאות. ומי שימצא בו מקום פקפוק או שנראה לו בפירוש הלכה מן ההלכות באור טוב ממה שבארתי - יעיר על כך וידינני לזכות, כי מה שהטלתי על עצמי בזה אינו מעט ולא בצועו קל אצל בעל צדק וחוש הבחנה טוב. ובפרט בהיות לבי טרוד לעתים קרובות בפגעי הזמן ומה שגזר ה' עלינו מן הגלות והנדוד בעולם מקצה השמים ועד קצה השמים, ואולי כבר קבלנו שכר זה גלות מכפרת עון. יודע הוא יתעלה כי יש הלכות מהם שכתבתי פירושן במסעותי בדרכים, ומהם עניינים רשמתיים בהיותי על גבי האניות ביס הגדול, ודי במצב זה, נוסף על היותי מעיין במדעים אחרים...

23. אבל ראה כסף משנה על הלכה א, ועוד מפרשים.